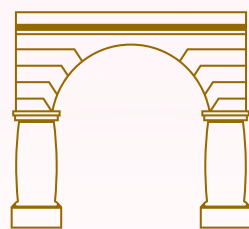

ЗАЈЕДНИЧКО ВЕЋЕ ОПШТИНА ВУКОВАР

ЗБОРНИК РАДОВА

НАУЧНОГ СКУПА С МЕЂУНАРОДНИМ УЧЕШЋЕМ

РОШЛОСТ

И КУЛТУРА СРБА

У РЕПУБЛИЦИ ХРВАТскоЈ

ЗАЈЕДНИЧКО ВЕЋЕ ОПШТИНА ВУКОВАР

ПРОШЛОСТ И КУЛТУРА СРБА У РЕПУБЛИЦИ ХРВАТСКОЈ

Издавач

Заједничко веће општина Вуковар

За издавача

Дејан Дракулић

Уредник

Вељко Максић

Рецензенти

Анђелко Влашић (Филозофски факултет Свеучилишта у Осијеку, Хрватска)

Александра Кучековић (Факултет ликовних уметности

Универзитета уметности у Београду, Србија)

Александар Лукић (Институт за новију историју Србије, Србија)

Бојан Димитријевић (Институт за савремену историју, Србија)

Владимир Симић (Филозофски факултет Универзитета у Београду, Србија)

Драгољуб Марјановић (Филозофски факултет Универзитета у Београду, Србија)

Јадран Кале (Филозофски факултет Свеучилиште у Задру, Хрватска)

Љиљана Гавриловић (Центар за музеологију и херитологију

Филозофског факултета Универзитета у Београду, Србија)

Ненад Нинковић (Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Србија)

Саша Брајовић (Филозофски факултет Универзитета у Београду, Србија)

Саша Радовановић (Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу, Србија)

Саша Радојичић (Факултет ликовних уметности Универзитета уметности у Београду, Србија)

Славица Гароња Радованац (Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу, Србија)

Софија Божић (Институт за новију историју Србије, Србија)

Лектура

Данијела Радоњић

Маја Танасић

Милица Вујић

Превод сажетака на енглески језик

Јасмина Гагулић Лалић

Тираж

500

ISBN 978-953-8489-11-2

CIP zapis dostupan je u elektroničnom katalogu
Gradske i sveučilišne knjižnice u Osijeku pod brojem 151129055

Штампање овог издања омогућено је средствима Канцеларије за људска права
и права националних мањина Владе Републике Хрватске

Слика на корицама

Паја Јовановић: *Сеода Срба*, уље на платну, 1896.

Н А У Ч Н И С К У П
С М Е Ћ У Н А Р О Д Н И М У Ч Е Ш Ћ Е М

Prošlost i kultura Srba u Republici Hrvatskoj
The past and culture of Serbs in Republic of Croatia

ЗБОРНИК РАДОВА

НАУЧНОГ СКУПА С МЕЋУНАРОДНИМ УЧЕШЋЕМ
„ПРОШЛОСТ И КУЛТУРА СРБА У РЕПУБЛИЦИ ХРВАТСКОЈ,
ОДРЖАНОГ У ВУКОВАРУ 6. И 7. ОКТОБРА 2023. ГОДИНЕ

уредио Вељко Максић

Вуковар, 2025.

Научни одбор скупа

Бошко Бранковић

(Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, Босна и Херцеговина)

Будимир Алексић

(Историјски институт Универзитета Црне Горе, Црна Гора)

Љиљана Бајац Николић

(Гимназија Вуковар, Хрватска)

Милан Гулић

(Институт за савремену историју, Србија)

Срђан Орсић

(Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Србија)

Станко Андрић

(Хрватски институт за повијест, Хрватска)

Урош Станковић

(Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Србија)

Организациони одбор скупа

Анђелка Пејић

Бојан Лазић

Боривој Чалић

Вељко Максић

Ђорђе Нешић

Зоран Јакшић

Јадранка Јаћимовић

Јелица Липовац Дудаш

Љиљана Бајац Николић

Небојша Видовић

Срђан Секулић

Заједничко веће општина Вуковар

Научни скуп с међународним учешћем

Прошлост и култура Срба у Републици Хрватској

Српски дом, Вуковар, 6. и 7. октобар 2023.

УВОДНА РЕЧ

КУЛТУРА СВАКОДНЕВНОГ ЖИВОТА СРБА НА
КОРДУНУ (1881–1914)

КУЛТУРА СВАКОДНЕВНОГ ЖИВОТА СРБА НА КОРДУНУ (1881–1914)

У раду размаирамо друштвене и културне прилике живота на Кордуну у периоду од развојачења Војне крајине до почетка Првој светској рати. Фокус је на животу српској стјановништва и проблемима са којима су се суочавали у сфери свакодневице од школовања, преко исповедања православља, здравствене културе до привреде и организовања културних друштва. Рад је написан на основу архивске грађе Хрватској државној архива, објављених извора и за тему релевантне историографске литературе.

Кључне речи: Кордун, српски народ, Војнички кошар, Слуњски кошар, кошар Вргинмост, Горњокарловачка епархија.

Кроз историју, Кордун је био познатији именом неголи као регија са прецизно одређеним границама. Истраживачи се слажу у тврдњи да је једини период када је Кордун имао своје јасно утврђене међе било за време постојања Републике Српске Крајине. У изучаваном периоду Кордун је административно обухватао Слуњ, Војнић и мале делове Огулинског котара. После 1945. године придодат му је и котар Вргинмост који се до тада налазио у саставу Баније. Иако географски и административно никада није припадао Кордуну, Карловац, проглашен краљевским слободним градом 1778. године, одувек је сматран трговачким и културним центром Кордуна коме су житељи Слуња, Војнића и Вргинмоста од давнина гравитирали. Без обзира на удаљеност од Карловца, становници Кордуна су „овамо и из најудаљенијих крајева тједимице, а и дневно залазили.”¹

¹ XXVI. *Izveštaj o stanju javne uprave u županiji Zagrebačkoj za godinu 1911* (Zagreb: Tisak Kr. Zemaljske tiskare 1911), 274. Карловац је био од посебног значаја за Србе, који су почели да се досељавају у њега од оснивања града 1578/9–1591. У почетку су то већином били трговци, касније и друга занимања. О духовним потребама досељеника у Карловац у почетку су бринули монаси из суседног манастира Гомирје. Новац за изградњу парохијске цркве у Карловцу прикупљао се од 1761, а изградња српске цркве је завршена 1785. Заједно са црквом отворена је и парохијска школа. Школа је до 1799. је радила у склопу цркве, када је подигнута засебна зграда. Постојећу школу је заменила нова, подигнута 1847. (Hrvatska (dalje: HR), Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA), Srpska pravoslavna crkva (dalje: SPC) – Eparhija Gornjokarlovачка, f. 675, Registraturni sustav II (1871–1932) (dalje: RS–II), Eparhijska uprava u Plaškom (dalje: EU), kut. 421–1909, № 723, Извјештај Црквеног Одбора о закладама и рачунима српске православне црквено-школске општине у Карловцу на крају 1908.)

Кордун је међу првим областима које су ушле у састав Војне крајине, а међу последњима које су развијачене царским Манифестом (1871) и његовим Рескриптом (1881).² Подручје некадашњег Карловачког генералата је развијачењем подељено на три жупаније: Модрушко-ријечку, Загребачку и Личко-крбавску. Простор Кордуна је највећим делом ушао у састав Модрушко-ријечке жупаније са седиштем у Огулину (котари Слуњ и Војнић) док је котар Вргинмост припао Загребачкој жупанији са седиштем у Загребу.³

Жупанија Модрушко-ријечка је обухватала простор од 4.879.250 м². На том простору је 1895. године живело укупно 220.629 становника.⁴ До 1912. године укупан број становника је нарастао на 276.564.⁵ Када је реч о броју српског становништва према службеном попису с краја 1880. године, непосредно пред развијачење на подручју Хрватске и Славоније живело је 497.746.⁶ Присаједињењем Крајине, проценат Срба у Хрватској и Славонији се са 7% повећао на 26,3%.⁷ У првој деценији 20. века, тачније 1910. године, у Хрватској и Славонији, тада већ заједно са бившом Војном крајином, је живело 708.993 Срба, односно 27,26%.⁸ Када је реч о самој Модрушко-ријечкој жупанији, у њој је живело око 32% становника српске националности.⁹ Нешто прецизније и разгранатије податке о верској структури становништва налазимо у документима Горњокарловачке епархије. Према њима, у котару Војнић је, одмах по развијачењу, 1883. живело 32.998 житеља православне вероисповести, од чега су 17.134 биле жене, а 15.864 мушкарци.¹⁰ Следећи податак за котар Војнић имамо из Извештаја Модрушко-ријечке жупаније за 1900. који наводи да је у котару Војнић живело 34.162 становника, али без података о верској

² Jaroslav Šidak i dr., *Povijest hrvatskog naroda* g. 1860–1914 (Zagreb: Školska knjiga, 1968), 83.

³ Биљана Стојић, „Кордун од развијачења до уједињења (1881–1918)”, у *Кордун: од Војне границе до Републике Српске Крајине 1881–1995*, ур. Момчило Павловић (Београд: Институт за савремену историју; Завичајни клуб коруднаша, 2018), 18–19.

⁴ XXVII. *Izvješće o stanju javne uprave u županiji Modruško-riječkoj za godinu 1912* (Ogulin: Tisak Josip pl. Pintera 1913), 39.

⁵ *Izvješće o stanju javne uprave u županiji Modruško-riječkoj za godinu 1912*, 39.

⁶ Agneza Szabo, „Demografski razvoj srpskog stanovništva u Civilnoj i Vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1851–1880”, у *Zbornik radova o povijesti i kulturi srpskog naroda u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj*, I, ур. Dušan Čalić, (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1988–1989), 107–134.

⁷ Милорад Екмечић, *Сиварање Југославије 1790–1918* (2) (Београд: Просвета, 1989), 397.

⁸ Никола Л. Гаћеша, „Српско задругарство у Хрватској и Славонији од 1897. до 1918”, у *Зборник о Србима у Хрватској*, I, ур. Василије Крстић (Београд: Српска академија наука и уметности, 1989), 133–171; Софија Божић, *Срби у Хрватској и југословенска држава 1918–1929* (Београд: Службени гласник, 2015), 56.

⁹ Szabo, „Demografski razvoj srpskog stanovništva u Civilnoj i Vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1851–1880”, 107–134.

¹⁰ HR, HDA, SPC – Епархија Гornjokarlovačka, f. 675, RS–II, EU, kut. 318/1884, № I, Војнић, 31. децембра 1883.

структури.¹¹ Од 1908. до 1912. уочавамо да су пописивачи преписивали исте цифре, те стога немамо представу о повећању броја становника нити о њиховој верској структури. Када је реч о Котару Слуњ, први податак који имамо датира из извештаја жупанијске управе за 1897. према коме је у овом котару укупно живело укупно 44.338 становника.¹² Према документима Горњокарловачке епархије у Котару Слуњ је 1901. живело 29.531 православних. Од тог броја у самом Слуњу је било 1.509 Срба, од чега 744 жене и 760 мушкараца.¹³ Седам година касније (1908) жупанијски извештај наводи да је у Котару Слуњ живело или у жупаниском извештају наводи се да је у Котару Слуњ живело 46.365 становника.¹⁴ Ако правимо поређење у односу на 1897. значило би да је укупан број становника за 14 година порастао само за 2.027 становника. Ове бројке треба узети са резервом јер већ од 1908. уочавамо исти проблем као и са Војничким котаром – преписивање истих цифара.¹⁵ Чак и ако у обзир узмемо појачано исељавање са Кордуна, овако ниска стопа природног прираштаја нам изгледа потпуно нереална и највероватније нетачна. Исту ситуацију уочавамо и у котару Вргинмост где је 1880, што значи непосредно пред развојачење, живело укупно 26.039 становника. Године 1901. у Вргинмосту, Бовићу, Чемерници и Топуском живео је 25.171 становник. Последњи статистички податак за котар Вргинмост датира из 1910. Преузет је из државног пописа и према њему је овај котар имао 26.689 становника. У граду Вргинмосту је према наведеном попису живело 628 Срба, у Топуском 357, а у Старом Селу Топуском 917.¹⁶

Дати статистички подаци, иако непрецизни и оскудни, дају нам слику не само о бројности Срба и њиховом уделу у укупном уделу становника за наведени простор, већ нам олакшавају сагледавање проблема и особености свакодневног живота српског народа на Кордуну на размеђу два века.

Са становишта Српске православне цркве, која је прожимала све сфере друштвеног живота и била кровна институција српском народу, развојачење последњих остатака Војне крајине није био рђав потез, јер је по први пут црква била у могућности да обједини све своје вернике. Све док је српски етнички простор био расцепљен на два дела – војнички и цивилни, СПЦ није могла да

¹¹ XXIII. *Izvjješće o stanju javne uprave u županiji Modruško-riečkoj za 1908. godinu* (Ogulin: Tisak Josipa pl. Pintera, 1909), 135.

¹² *Izvjestaj upravnog odbora i kr. podžupana županije Modruško-riečke o stanju uprave u županiji za vrijeme od 1. siječnja do 31. prosinca 1896* (Ogulin: Tiskara Josipa pl. Pintera, 1897), 82.

¹³ HR, HDA, SPC – Eparhija Gornjokarlovačka, f. 675, RS-II, EU, kut. 386, br. 4058, Slunj, 10. rujna 1902.

¹⁴ XXVII. *Izvjješće o stanju javne uprave u županiji Modruško-riječkoj od 1. siječnja do 31. prosinca 1912*, 135.

¹⁵ *Isto*, 128.

¹⁶ *Popis žiteljstva od 31. prosinca u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* (Zagreb: Kr. zem. statistički ured u Zagrebu, 1902), 6.

своје богате фондове и свој утицај стави у службу успона српског грађанства.¹⁷ Црквени домет је био спутан растућим таласом лаицизма који се од почетка 20. века ширио међу српским грађанством, но упркос бројим опструкцијама црква је у овом периоду остала незаменљива карика у очувању националног и верског идентитета српског народа на простору Аустроугарске. Верски живот Срба са простора Кордуна одвијао се под окриљем Горњокарловачке епархије чије седиште је након развојачења из Плашког у Лици пренето у Карловац, али та промена никада није била озваничена.

Када је реч о броју храмова према подацима из 1892. на простору Горње крајине било је 194 храма на 142 парохије, свештеника је било 138 и они су бринули о духовним потребама 333.830 православних. Последњи шематизам из времена владике Михаила (Грујића) издат је 1910, али на основу података који су сакупљени 1905. Тада је на простору Горње Крајине било 164 цркве и капеле, 145 парохија са 142 свештеника, а православних верника било је 370.546.¹⁸ Један од најкрупнијих проблема било је управо лоше стање храмова. Епархија је у таквим случајевима на себе преузимала одговорност да иницира обнову или градњу нових богомоља, али такве подухвате услед великих финансијских издатака није предузимала сама већ уз помоћ митрополије, жупанијских власти и Одјела за богоштовље и наставу. Готово да није било цркве на Кордуну којој није требала адаптација и санација, а средства су се, чак и за мале поправке, прикупљала годинама. Као најрепрезентативније примере можемо да споменемо два случаја: цркве у Горњем Скраду у војнићком котару и цркве у Сјеничаку у котару Вргинмост.¹⁹

Житељи Горњег Скрада и околине, преко 600 верника, дуго година су живели без цркве, пошто је стара била порушена, да би коначно 1896. године прикупили средства за изградњу нове парохијске цркве.²⁰ И поред неопходности изградње нове богомоље и прикупљених средстава, Одјел за богоштовље и наставу је, после неколико година жестоких расправа парохијана око локације где ће почети градња, 1900. године одлучио да забрани градњу и новац намењен за Горњи Скрад преусмери за изградњу цркве у Слуњу.²¹ Међутим, случај цркве у Горњем Скраду овим није био закључен. У току 1903. године малверзације Црквене општине Горњи

¹⁷ Mirjana Gross, „О друштвеним процесима у сјеверној Хрватској у другој половци 19. stoljeća”, у *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, ur. Mirjana Gross (Zagreb:Liber, 1981), 343–371.

¹⁸ Сњежана Орловић, *Православна епархија Горњокарловачка – шематизам* (Београд; Карловац: Мартирија, 2017), 56.

¹⁹ Стојић, „Кордун од развојачења до уједињења (1881–1918)”, 55–57, 60–61.

²⁰ HR, HDA, SPC – Епархија Гornjokarlovачка, f. 675, RS–II, EU, kut. 350, бр. 38, Скрад, 8/20. април 1896.

²¹ Hrvatska (dalje: HR), Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA), Predsjedništvo zemaljske vlade (dalje: PRZV), f. 78, kut. 608/ 1900–1902, sv. 6–12, br. 919–1900; *Izvještaj upravnoga odbora i kr. Podžupana županije Modruško-riečke o stanju uprave u županiji za vrijeme od 1. siečnja do 31. prosinca 1900* (Ogulin: Tisak Josipa pl. Pintera, 1901), 190.

Скрад постале су предмет јавне полемике. О случају је у фебруару писао *Нови Срдобран*, који је као најодговорније означио председника Милића Велимировића и одборника Михајла Ковачевића, који су, наводно, сав прикупљени милодар, уместо у штедионицу, депоновали код себе „ради боље сигурности док градња не наступи”. Упркос свим оптужбама које је изнео *Нови Срдобран*, котарски инспектор, који је послат у инспекцију у Горњи Скрад, није видео никакав проблем у руковођењу фондом за изградњу нове цркве. Оклеветани су претили да ће поднети тужбу против *Новой Срдобрана*.²² Наредне године је скрадски пројекат изградње цркве из жупанијске касе добио додатних 6.000 круна.²³ Ипак, доступни извори нам говоре да изградња цркве није започела ни 1904, а ни наредних пет година. Угледни грађани Скрада су се 1910. године наново обратили Конзисторији и котарској управи у Војнићу с молбом да помогну изградњу нове цркве. У обраћању стоји да је 1905. године специјална комисија утврдила да је постојећа црква у Скраду у толико лошем стању да јој прети опасност од урушавања. Због „погибљења за људски живот” црква је у јуну 1905. затворена за богослужења и окупљања верника. У недостатку бољег решења, верници су, уз сагласност Црквене општине, срушили црквену лађу и са тим иструлелим даскама оградиле звоник. Тај ограђени простор назвали су капелицом. У капелицу је једва могло да стане 15 особа, и од првог тренутка је била у јако лошем стању, да су верници одбијали да уђу унутра из страха да ће им се кров срушити на главу. Потписници молбе, на челу са учитељем Михајлом Пухачом, молили су Конзисторију и котарске власти у Војнићу да нареду да се та капелица сруши и да се до изградње нове цркве богослужење држи у школи.²⁴ По свему судећи ово је био пресудан аларм који је коначно покренуо све стране да се уједине, оставе несугласице по страни и коначно поставе темеље нове цркве, која је довршена пред почетак Првог светског рата. Новоподигнута црква била је посвећена Великомученику Георгију, а због свих перипетија које су је пратиле, народ ју је прозвао „Инат-црквом”.²⁵

У Сјеничаку је до почетка 20. века постојала једна дрвена црква посвећена Светој Петки, подигнута давне 1715. Услед њене оронулости, верници су иницирали изградњу нове цркве, а у изградњу се укључила и Земаљска влада. Пошто је Влада финансијски помагала, сматрала је да има право да предложи пројекат нове цркве. Предложено је да се црква у Сјеничаку гради по угледу на грко-католичку цркву у Сремској Митровици која је била изграђена 1904, а по површини и ценовнику била је

²² HR, HDA, PRZV, f. 78, kut. 693/1903–1905, sv. 6–14, br. 5.113, Vojnić, 4. veljače 1904.

²³ *Izvještaj upravnog odbora i kr. podžupana županije Modruško-riečke o stanju uprave u županiji za vrijeme od 1. siječnja do 31. prosinca 1904* (Ogulin: Tisak Josipa pl. Pintera, 1905), 201.

²⁴ HR, HDA, SPC – Eparhija Gornjokarlovačka, f. 675, RS–II, EU, kut. 427, бр. /, Горњи Скрад, 19. V/ 1. VI 1910.

²⁵ Filip Škiljan, *Kulturno-historijski spomenici Korduna s pregledom povijesti Korduna od prapovijesti do 1881. godine* (Srpsko narodno vijeće; Arhiv Srba u Hrvatskoj, 2007), 41.

приближна оној пројектованој за Сјеничак. Влада је послала пројекат и прорачун, о чему је у октобру 1904. године расправљала скупштина Црквене општине Сјеничак, на челу са председником Матијом Николишем и парохом Михаилом Николишем.²⁶ Одлучено је да се од Владе затражи још неколико нацрта и да се „изабере који би мјесним приликама најбоље одговарао”.²⁷ Ту одлуку скупштине подржала је и Конзисторија у Плашком, која је понуђени пројекат оценила као „неадекватан”.²⁸ Конзисторија је Одјелу за богоштовље и наставу послала свој пројекат будуће цркве, тако да су наредних година разматрала три модела. Цркве у Салнику, Чемерници и Врелима су узете као идејна основа, док је модел цркве у Митровици дефинитивно био одбачен 1912.²⁹ Изградња цркве у Сјеничаку није почела 1913, а ни 1914. године, јер су се Одјел и Црквена општина у Сјеничаку спорице око грађевинског трошковника и прорачуна за градњу. Сјеничак је Први светски рат дочекао без нове цркве, која је саграђена и освештана тек у међуратном периоду – 1934. године,³⁰ о чему је сведочанство оставио Гојко Николиш, шеф санитета Народноослободилачке војске Југославије, шпански борац и син пароха Михаила.³¹

Осим бриге о храмовима, други крупан проблем српске цркве у Аустроугарској било је сиромаштво. Иако је Митрополија у Сремским Карловцима располагала богатим фондовима, ниже свештенство се примарно издржавало од парохијалног намета, који је био прописан царским рескриптом од 10. августа 1868. Прописан на 40 филира по јутру земље, парохијал до укидања 1918. године никада није био довољан за издржавање свештенства, већ је пре свега био симболична надокнада. Убирао се у срединама са већински српским становништвом, док се у срединама са већински католичким становништвом убирало жупни бир, прописан од стране Одјела за богоштовље и наставу 1895.³² Због чињенице да је парохијал био више симболична надокнада и да се његов износ није мењао, не изненађује да је највећи проблем српског свештенства било сиромаштво. Свештеници из кордунашких парохија су се најревносније обраћали за помоћ конзисторији у Плашком, а

²⁶ HR, HDA, SPC – Eparhija Gornjokarlovačka, f. 675, RS–II, EU, kut. 435, бр. 12, Сјеничак, 27. новембар 1911; HR, HDA, SPC – Eparhija Gornjokarlovačka, f. 675, RS–II, EU, kut. 440, бр. 22.733, Zagreb, 28. listopada 1911.

²⁷ HR, HDA, SPC – Eparhija Gornjokarlovačka, f. 675, RS–II, EU, kut. 440, Записник сједнице, Сјеничак, 27. март 1912.

²⁸ HR, HDA, SPC – Eparhija Gornjokarlovačka, f. 675, RS–II, EU, kut. 440, бр. 972, Плашки, 9/22. август 1912.

²⁹ HR, HDA, SPC – Eparhija Gornjokarlovačka, f. 675, RS–II, EU, kut. 440, бр. 22.308, Zagreb, 12. studenog 1912.

³⁰ Новосаграђена црква је уништена 1941. од стране усташа. Иницијатива за њену обнову покренута је 1961, градња је почела тек 1990. године, али због рата није довршена (Škiljan, *Kulturno-historijski spomenici Korduna s pregledom povijesti Korduna od prapovijesti do 1881. godine*, 68).

³¹ Isto, 68.

³² HR, HDA, PRZV, f. 78, kut. 674/1903–1905, бр. 2.404–1905; *Izvještaj o stanju javne uprave u županiji Zagrebačkoj za godinu 1909* (Zagreb: Tisak kr. Zemaljske tiskare, 1910), 63; *Izvještaj o stanju javne uprave u županiji Zagrebačkoj za godinu 1911* (Zagreb: Tisak kr. Zemaljske tiskare, 1911), 66.

парох Коларића, касније Војнића, Игњатије Малобабић, чешће и ревносније од свих.³³ Малобабић је рођен 1844, а рукоположен за свештеника 1866. године. Прво је служио је као парох у Коларићу, а касније је напредовао до главног окружног свештеника Црквене општине Војнић. Упокојио се средином 20-их година 20. века у дубокој старости. Његов син, Душан, такође је био свештеник, служио је као парох у Коларићу. У периоду 1901–1907. године био је делегат Котара Војнић у жупанијској скупштини.³⁴

Само ова два примера су нам довољна да сагледамо сложеност црквених прилика које су прожимале и друге сфере друштвеног живота. Док се с једне стране борила са запуштеним храмовима чији број је био недовољан да одговори на духовне потребе верника, с друге стране СПЦ је водила непрестану борбу са световним властима. Принадлежности српске цркве гарантоване словом аутономије из 1868. године, у пракси су се стално сударале са ограничењима која су јој наметали Одјел за богоштовље и наставу и Земаљска влада. Са становишта Хрватске, проширење српске црквено-школске аутономије на развојачене крајеве представљало је кршење Устава и Нагодбе са Угарском и ниједна прилика се није пропуштала да држава докаже своју снагу. На пример, узалуд је СПЦ непрекидно указивала на повлашћен положај римокатоличких школа које је издржавала држава у односу на православне чије издржавање је падало на њен терет. Почев од 1848. па све до 1914. Срби су упорно тражили верску једнакост која је подразумевала употребу ћирилице и преношење трошкова издржавања школа на државу, али ти захтеви никада нису били услишени.³⁵

Непосредно пред присаједињење, школске 1879/80. године у Крајини је било девет грађанских, 546 општинских народних, 11 јавних и шест приватних конфесионалних школа. Од овог броја, чак 444 школе су имале само по једног учитеља, којих је било један на 933 становника.³⁶ Школство се као и све друге сфере развијало у тешким приликама политичких притисака и неразумевања за

³³ HR, HDA, SPC – Eparhija Gornjokarlovačka, f. 675, RS–II, EU, kut. 318/1884, № /, Молба И. Малобабића, 25. септембра 1883.

³⁴ HR, HDA, PRZV 1869–1921, f. 78, kut. 674/ 1903–1905, sv. 6–12, br. 2.404–1905; *Izveštaj upravnoga odbora i kr. podžupana županije modruško-riečke za vrijeme od 1. siječnja do 31. prosinca 1902* (Ogulin: Tisak Josipa pl. Pintera, 1903), 68; Škiljan, *Kulturno-historijski spomenici Korduna s pregledom povijesti Korduna od prapovijesti do 1881. godine*, 110; Милан Радека, *Горња Крајина или Карловачко владичанство: Лика, Крбава, Гацка, Кајетско, Кордун и Банија* (Загреб: Савез удружења православних свештеника СР Хрватске, 1975), 278, 302.

³⁵ Славко Гавриловић, „Срби у Хрватској и Славонији у народном покрету 1848–1849”, *Зборник о Србима у Хрватској*, I, ур. Василије Крстић (Београд: Српска академија наука и уметности, 1989), 9–31.

³⁶ Mirjana Gross, „Zakon o osnovnim školama 1874. i srpsko pravoslavno stanovništvo”, *Zbornik radova o povijesti i kulturi srpskog naroda u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj*, I (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1988–1989), 75–117.

особености српског народа. Ни Мажуранићев, ни тзв. Српски закон из 1887, а ни Школски закон из 1888. године нису до краја решили све проблеме српских школа. У сва три законска акта политички утицај је надјачавао интересе школа и просвете. Иако је примарни задатак свих законских аката био да избрише разлике између бивших крајишких области и провинцијала и да се просветни систем у читавој Хрватској унификује, пракса је била другачија. За све време изучаваног периода, Кордун као и цела бивша Крајина далеко су заостајали у погледу одзива деце у школе и уопште неговања просветне културе.³⁷ У првом реду различит историјски развој Крајине диктирао је њен развој после развојачења. Док је код људи из провинцијала „љубав према школи у просвети прелазила са оца на сина”, дотле су људи бивше Крајине према школи имали неку врсту усађене „одвратности”.³⁸ Вековима на бранику хришћанства, нису имали времена да се посвете науци и просвети, усвајали су „ратоборни дух” који су даље преносили својим потомцима. Несразмеру нам може показати пример само једне школске године, 1895, када је у Сушачком котару 72% деце школског узраста похађало школу, док је у Огулинском котару тај омер износио 38,76%, Слуњском 28,26% и свега 26% у Војнићком котару.³⁹ Ситуација се наредних година незнатно поправила, па је 1900. године 42% деце Слуњског и 37% деце Војнићког котара редовно похађало школу.⁴⁰ Ипак, котар Војнић је до краја изучаваног периода остао подручје са најнижом стопом одзива деце за школу на нивоу Модрушко-ријечке жупаније. Друга околност која је значајно утицала на смањени одзив деце била је условљена географским одликама терена. Док су села у приморју била збијеног типа, тиме и школе приступачније, дотле су на Кордуну преовлађивала села разбијеног типа, где су засеоци међусобно били удаљени и по неколико километара. Било је готово немогуће прецизно одредити школске реоне и правилан распоред школа, те су деца због превелике удаљености школа лако одустајала од школовања. У Слуњском котару је једна школа у просеку долазила на 1.733 становника, а у Војнићком котару на 2.059 становника.⁴¹

Када је реч о броју школских зграда, у Котару Вргинмост било је 10 школа и све су биле јавне, односно државне. Приватних школа није било, као ни виших. Једна школска зграда је долазила на школски реон од 4.63 км², односно на 2.333 становника.⁴² Према *Izvjeshći* Загребачке жупаније у школској години 1898, у

³⁷ Стојић, „Кордун од развојачења до уједињења (1881–1918)”, 66–76.

³⁸ *Izvjestaj upravnog odbora i kr. podžupana županije Modruško-riječke o stanju uprave u županiji za vrijeme od 1. siječnja do 31. prosinca 1896* (Ogulin: Tiskara Josipa Pintera, 1897), 80–81, 93.

³⁹ *Isto*, 91.

⁴⁰ *Izvjestaj upravnoga odbora i kr. podžupana županije Modruško-riječke o stanju uprave u županiji za vrijeme od 1. siječnja do 31. prosinca 1900* (Ogulin: Tiskara Josipa Pintera, 1901), 101.

⁴¹ *Izvjestaj upravnoga odbora i kr. podžupana županije Modruško-riječke o stanju uprave u županiji za vrijeme od 1. siječnja do 31. prosinca 1900*, 101.

⁴² *Izješće o stanju javne uprave u županiji Zagrebačkoj za godinu 1899* (Zagreb: Tiskograf. B. Bogović), 30.

Котару Вргиност је 1.170 деце похађало школу, од чега је 1.046 било православне вероисповести.⁴³ Иако је спадала у ред богатијих, Загребачка жупанија је, као и остале, далеко заостајала по питању броја школских зграда. Пренатрпаност школских просторија, уз све остале разлоге, био је један од главних разлога што и на почетку 20. века половина школске деце није похађали школу. У неким местима деца су редовно похађала три разреда, током којих би савладала писање, а затим би их школа уписивала у ванредне, како би се ослободило место за млађе полазнике. Такве примере налазимо чак и у непосредној близини града Загреба. Процене направљене 1906. указивале су да само Загребачкој жупанији недостаје чак 150 нових школа, а ситуација се није значајније променила ни у наредних десет година.⁴⁴ Градња нових школа била је неизоставна тема свих жупанијских скупштина, може се рећи горући проблем бивших крајишких области. Ипак, као и градња цркава, и градња школа је била изузетно скупа, а одзив деце ионако низак, па су власти уместо у градњу нових новац инвестирале у санацију постојећих школских зграда. Санације су најчешће биле половично одрађене, па тако на списковима школа које су тражили средства од жупаније из године у годину налазимо исте објекте.⁴⁵

Није само недостатак школа и места у школама био разлог за прекид школовања, као и у другим областима и у школству сиромаштво је било незаобилазна карика. Сеоска деца су најчешће напуштала школу после свега неколико завршених разреда, јер су често упошљавана као испомоћ у пољским и кућним пословима. Власти су такве случајеве декларисале са „немар” и „намјерни прекид”.⁴⁶ Намерни прекиди су посебно били индиковани код женске деце. Иако је петогодишње образовање било обавезно за децу оба пола, школовање женске деце се на Кордуну, и уопште бившим крајишким крајевима, пре описивало као случајна појава, него као обавеза. Како су власти у својим извештајима нотирале, сиромаштво није био главни разлог слабог одзива женске деце у школама, већ патријархална средина и злурадост да „женским не треба школовање”.⁴⁷ Чак и онда када су женска деца завршила школу, чак и вишу, нису наилазила на прихватање средине и подршку од стране власти. Школски закон из 1888. је прописивао да жене могу да раде само до удаје. Ни други законски акти нису учинили никакав помак, штавише Учитељска удружења су самоиницијативно тражила сужење права у

⁴³ *Izvjешće o stanju javne uprave u županiji Zagrebačkoj za godinu 1898*, 36.

⁴⁴ *Izvjешće o stanju javne uprave u županiji Zagrebačkoj za godinu 1906* (Zagreb: Kr. Zemaljska tiskara, 1907), 47.

⁴⁵ *Izvjештај управног одбора жупаније Модрушко-ријеке о свом пословању течајем године 1894*, 118; *Izvjештај управног одбора и кр. поджупана жупаније Модрушко-ријеке о станју управе у жупанији за вриеме од 1. сиечња до 31. просинца 1900*, 52.

⁴⁶ *Izvjештај управног одбора жупаније Модрушко-ријеке о свом пословању течајем године 1894*, 65.

⁴⁷ *Izvjештај управног одбора и кр. поджупана жупаније Модрушко-ријеке о станју управе у жупанији за вриеме од 1. сиечња до 31. просинца 1903*, 106–108.

надлежностима учитељица за које су истицали да су „преслабе и нејаке у стеговним поступцима према ученицима и да се не могу једнако носити са одгојним задаћама и проблемима као и учитељи”. На инсистирање Учитељских удружења закон из 1888. је прописао да учитељице могу да раде само у девојачким или у „пријекој потреби” у мешовитим школама, али само у настави првог и другог разреда.⁴⁸ У изузетним околностима када су учитељице настављале да раде и после удаја, у недостатку учитеља, локални свештеник или становништво су такве случајеве пријављивали властима као у случају вероучитељице у Војнићу, Ане Јерговић, удате Поповић. Њен случај је епархији Горњокарловачкој пријавио локални парох 1883.⁴⁹

Ако узмемо у обзир да је целокупно школство имало сијасет организационих проблема, јасно је да ни настава веронауке није имала боље изгледе за успех и реализацију. Судари верског и световног посебно су најјачи били у домену наставе веронауке. Деца која су редовно ишла у школу имала су веронауку сваког јутра, док су остала деца долазила на веронауку недељом и празницима. Ваншколском децом су се називала деца која нису редовно похађала школу, било зато што их је држава ослободила јер су били из породица слабог материјалног положаја или зато што су имала психо-физичке развојне сметње. Настава веронауке је спадала под надлежност не само СПЦ, већ и Земаљске владе, односно Одјела за богоштовље и наставу. Једна од првих мера коју је Министарство предузело по развојачењу Крајине је обавештење свим крајишким школама да су вероучитељи, као и српска школска деца, обавезни да долазе на јутарња богослужења и веронауку.⁵⁰ Већ 1883. године у развојачене крајеве је упућена државна инспекција, која је испитивала да ли се наредба владе о обавезности похађања веронауке поштује. Истовремено се испитивала оправданост оптужби да српска деца на Кордуна и Горње Крајине нису никада катехизирани. Истрага је утврдила да је затечено стање у појединим местима „неповољно и жалосно”, свим школама је наложено да два пута недељно предају „наук вјере”.⁵¹ Наредних година је надзор над „религиозним и ђудоредним узгојем младежи” преузела жупанијска управа. У Модрушко-ријечкој жупанији надзор су вршили обласни чиновници.⁵²

⁴⁸ Mirko Raguž, „Zakon od 31. listopada 1888. ob uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji”, *Senjski zbornik*, 41–42 (2015–2016), 465–488.

⁴⁹ HR, HDA, SPC – Eparhija Gornjokarlovačka, f. 675, RS–II, EU, kut. 318/1883, № 389, Назначење, У Војнићу, 10. новембра 1883.

⁵⁰ Hrvatska (dalje: HR), Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA), Modruško-riečka županija, f. 101, kut. 72, Br.17.463, Zagreb, 26. prosinca 1893.

⁵¹ HR, HDA, SPC – Eparhija Gornjokarlovačka, f. 675, RS–II, EU, kut. 318/1884, № 6959, Ogulin, 24. listopada 1883.

⁵² *Izveštaj upravnoga odbora i kr. podžupana županije modruško-riečke za vrijeme od 1. siječnja do 31. prosinca 1898*, 85.

Епархија и локални свештеници су сматрали да се инспекцијским надзором власт неоправдано меша у њихов делокруг посла и тиме крши слово црквено-школске аутономије. Ипак, проблем катехизирања је био препознат и од стране СПЦ и на његовом решавању се активно радило све време изучаваног периода.⁵³ Извештаји пароха Игњатија Малобабића за црквену општину Војнић из 1902. скретали су пажњу Епархији да, упркос прописаној обавезности, ваншколска деца у Перјасици и Полоју нису долазила недељом и празницима на веронауку.⁵⁴ Малобабићеве тврдње је потврдио и допунио перјасички парох Лончар, који је известио да се до августа 1902. у Перјасици ниједно дете није појавило на обавезном хришћанском науку, а да их је требало бити чак 277. Лончар је истакао да нису помагале ни проповеди, ни приватни разговори са родитељима, који су у веронауци видели „осионост свештеника” и сматрали да је веронаука средство да свештеник и црква контролишу њихов живот.⁵⁵ Свега месец дана касније, Игњатије Малобабић се поново обратио Конзисторији и истакао да је у готово свим војнићким парохијама нередовност омладине на хришћанском науку алармантна. Тада је као најкритичније парохије издвојио: Војнић, Коларић, Вељун, Горњи и Доњи Будачки.⁵⁶

Осим чињенице да су поједини родитељи у настави веронауке видели средство контроле уочавамо и проблем вероучитеља католичке вероисповести у већински српским школама које је држава наметала под изговором да православних нема. Као пример таквом поступању од стране државе можемо навести случај Котара Војнић у школској 1883. У граду Војнићу одмах након развојачења је било две школе. У првој школи било је уписано 35 деце православне вероисповести, док католичке није било. Као вероучитељи су се наводили Коста Кнежевић и Ђуро Ждралић, док је на маргини било дописано: „ође је увијек учитељ православне вјере”. У другој војнићкој школи православних је било уписано 100, а троје деце је било римокатоличке вероисповести. Вероучитељи су били супружници Јован Поповић и Ана Јерговић удата Поповић. За Ану стоји напомена да је римокатоликиња да је удајом за Јована 1878. и она постављена за вероучитељицу иако није постојала девојачка школа.⁵⁷ За разлику од Војнића у школи у Дуњаку, парохија Клокоч, вероучитељ је био католик Миле Магдић, упркос већој бројности деце православне

⁵³ Биљана Стојић, „Српска Православна Црква на Кордуну (1881–1918), у *Осам векова аутокефалије Српске православне цркве*, том I, ур. Владислав Пузовић и Владан Таталовић (Београд: Православни богословски факултет; Свети архијерејски синод Српске Православне Цркве, 2020), 301–315.

⁵⁴ HR, HDA, SPC – Eparhija Gornjokarlovačka, f. 675, RS–II, EU, kut. 386, бр. 222, Војнић, 15. септембар 1902; HR, HDA, SPC – Eparhija Gornjokarlovačka, f. 675, RS–II, EU, kut. 386, бр. 48, Полој, 18. августа 1902.

⁵⁵ HR, HDA, SPC – Eparhija Gornjokarlovačka, f. 675, RS–II, EU, kut. 386, бр. 74, Перјасица, 17/30. август 1902.

⁵⁶ HR, HDA, SPC – Eparhija Gornjokarlovačka, f. 675, RS–II, EU, kut. 387, бр. 242, Војнић, 15. септембра 1902.

⁵⁷ HR, HDA, SPC – Eparhija Gornjokarlovačka, f. 675, RS–II, EU, kut. 318/1883, № 389, Назначење, У Војнићу, 10. новембра 1883.

вероисповести. Према извештају клокочког пароха Моја Мајсторовића поменути вероучитељ Магдић готово никада није долазио у школу, већ је седео код куће и опијао се. И када би дошао није дозвољавао деци ни *Оче наш* да читају јер је у толикој мери био задојен мржњом. У дуњачкој школи је 1883. било уписано 46 деце, од чега се 36-39 редовно појављивало у школи, али како дођу тако се и врате кући јер вероучитеља готово никада није било.⁵⁸ Када је реч о школи у Крњаку, парохији доњи Будачки, школске године 1883. имала је уписано 60 деце православне вере, а ниједно дете римокатоличке вере. Учитељ је био Србин Милан Вејин. Школа у Прутињаку, парохија Горњи Будачки, је имала 50 деце православне вере, и поново ниједно дете римокатоличке вере. Вероучитељ је био Тома Клишановић, римокатолик кога су власти наименовале као замену болесном Стефана Здјелару, православне вероисповести, који се лечио на клиници у Бечу.⁵⁹

Када је реч о развоју привреде главна „привредна грана” током периода Војне крајине било је војевање, односно обавеза одраслих и војно способних мушкараца да бране крајиште и ратују за цара. Привреда је већински почивала на женској популацији невичној тешким физичким пословима, те таква није имала простора да напредује и развија се. Занемарујући особености пређашњег крајишког живота, власти су одмах по развојачењу бивше крајишке области укључиле у привредне токове доминантне у провинцијалу. Кордун као и читав простор Горње Крајине је одмах по развојачењу био укључен у процес дезинтеграције кућних задруга јер се законодавац водио логиком да ће нуклеусне породице као „мања самостална господарства лакше и брже напредовати”.⁶⁰ У пракси то није био случај. Бржи привредни развој крајева Горње Крајине спречавало је много фактора. У првом реду сама конфигурација терена. На Кордуну је преовладавао брдовит и брежуљкаст терен, или пак терен са мноштвом мочвара. Од читавог простора Модрушко-ријечке жупаније, на територији Војнићког котара било је највише бара и мочвара. Власти су током више деценија улагале напоре да тај проблем реше грађном регулационих система за одвођење подземних вода. Стање је с временом значајно побољшано, али проблем није до краја решен.⁶¹ За разлику од Војнићког, у Слуњском котару је већи проблем представљао кршевит терен, због чега се улагао напор у уклањање корова и камења ради добијања више обрадивих површина.⁶² Уопште, обрадивих површина

⁵⁸ HR, HDA, SPC – Eparhija Gornjokarlovačka, f. 675, RS-II, EU, kut. 318/1883, Бр. 65, Уред Парохије Клокоч, У Дуњаку, 21. новембра 1883. септембра 1883.

⁵⁹ HR, HDA, SPC – Eparhija Gornjokarlovačka, f. 675, RS-II, EU, kut. 318/1883, № 392, Назначење, У Доњем Будачком, 2. децембра 1883.

⁶⁰ Стојић, „Кордун од развојачења до уједињења (1881–1918)”, 20–23.

⁶¹ *Izveštaj upravnog odbora i kr. podžupana županije Modruško-riječke o stanju uprave u županiji za vrijeme od 1. siečnja do 31. prosinca 1907* (Ogulin 1908: Tisak „Narodne tiskare”, Ogulin, 1908), 63–64.

⁶² *Izveštaj upravnoga odbora i kr. podžupana županije Modruško-riečke o stanju uprave u županiji za vrijeme od 1. siečnja do 31. prosinca 1899*, 121–122.

је било мало у сва три котара на Кордуну. На уштрб гајења житарица гајило се воће (првенствено шљива рода бистрица, али и крушке, јабуке и друге културе), а и виноградарска култура је била развијена у котарима Слуњ и Вргинмост.⁶³

Здравствене прилике у три кордунска котара варирали су у зависности од временских прилика. Чињеница је да је становништво читаве Горње Крајине било подложније болестима од становника приморја, пре свега због лоших хигијенских навика које су се тешко искорењивале. Чести узрочници болести били су неисправна пијаћа вода, конзумирање незрелог воћа и поврћа или њихова неадекватна припрема. Лоше метеоролошке прилике драстично су повећавале број оболелих од заразних болести.⁶⁴ С пролећа и јесени су биле честе епидемије инфлуенце, а независно од годишњег доба епидемије дифтерије, колере, дизентерије, цревне пошалине, оспица, шкрлети. Спорадично су се јављале епидемије маларије (Вргинмост 1896), малих (морбила) и великих богиња (вариола вера). Од када се почетком 1890. година почело са применом новог лека тзв. крвне сурутке редукована је смртност од дифтерије, а епидемије су биле знатно ређе. Примена овог лека је значајно поправила свеукупно здравље становништва и утицала на пораст наталитета, пошто су од дифтерије најчешће обележавала и умирала мала деца.⁶⁵ Од средине 1890. година отпочела је редовна и обавезна имунизација деце од богиња, али је на простору Горње Крајине отпор имунизацији био најизраженији. Уз едукације, али и новчане казне, становништво се с годинама уверило у бенефите правовремене имунизације, па се проценат имунизоване деце с годинама увећавао толико да су до 1914. године веће епидемије готово у потпуности биле искорењене.⁶⁶

Културни живот је био у сенци крупних егзистенцијалних проблема који су тиштали становништво Кордуна, без обзира на вероисповест.⁶⁷ У сенци заостале привреде и егзистенцијалних проблема развијао се закржљао културни живот. У изучаваном временском опсегу на простору читаве Модрушко-ријечке жупаније постојала је укупно 21 читаоница, од чега се највећи број налазио на простору Горског Котара и северног Приморја. На Кордуну је прва читаоница отворена

⁶³ HR, HDA, PRZV, f. 78, kut. 674/ 1903–1905, sv. 6–12, br. 2.404–1905; *Izveštaj upravnoga odbora i kr. Podžupana županije modruško-riječke za vrijeme od 1. siječnja do 31. prosinca 1902*, 236; *Izvešće o stanju javne uprave u županiji Zagrebačkoj za godinu 1896*, 65.

⁶⁴ *Izveštaj upravnog odbora i kr. podžupana županije Modruško-riječke o stanju uprave u županiji za vrijeme od 1. siječnja do 31. prosinca 1896*, 97.

⁶⁵ *Izveštaj upravnog odbora županije Modruško-riječke o svom poslovanju tečajem godine 1894*, 66–67.

⁶⁶ *Isto*, 72.

⁶⁷ Стојић, „Кордун од развојачења до уједињења (1881–1918)”, 91–92.

почетком 1890. година у Слуњу, а за њом 1898. читаонице у Раковици и Дрежнику.⁶⁸ Када је реч о Котару Вргинмост, велики жупан Загребачке жупаније Будислав пл. Будисављевић Приједорски је 1903. године одобрио статуте Српске читаонице у Вргинмосту и Добротворне задруге Српкиња у Карловцу.⁶⁹ У Карловцу је с почетком 20. века основано „Српско певачко друштво”.⁷⁰ У ово време почиње оснивање првих соколских друштава. Прво соколској друштво у Хрватској је 1905. године основало Друштво крајишника у Загребу.⁷¹ Две године касније у Вргинмосту је почело да делује соколско друштво „Српски соко”, распуштено већ 1909. у јеку Велеиздајничког процеса.⁷²

Свакодневни живот становништва се много више одвијао у кафанама и крчмама, него у читаоницама и културним удружењима. Кафана је у крајишком друштву имала култно место пре и после развојачења. Чест је био случај да је у месту са неколико стотина житеља радило на десетине кафана и крчми. Пре 1881. кафане су биле доста слободне у раду, односно није постојао строг надзор у односу на продају и точење пића. Међутим, после 1881. власти су настојале да уведу ред и у ову сферу живота. Производња и дистрибуција домаћег алкохола била је уређена уредбама које су донете током 1872. и 1873, које су прописивале прецизне услове под којима се могла пећи и продавати ракија. Осим тога алкохол је био посебно опорезован.⁷³ И поред важеће законске регулативе, власти су се годинама бориле против „шпиритне ракије, која трује народ у физичком и моралном погледу”.⁷⁴ Житељи Кордуна, пре свега котара Војнић и Слуњ били су познати по уживању у вину и ракији, док се пиво сасвим мало користило. Према жупанијским годишњим извештајима, ова два котара су, на нивоу читаве Модрушко-ријечке жупаније, били познати по прекомерној употреби ракије и других алкохолних пића. Власти су улагале доста напора у борби са таквим „неподопштинама у народу”. Становништво је редовно опомињано усмено, али и прогласима по новинама,

⁶⁸ *Izvještaj upravnog odbora županije Modruško-riječke o svom poslovanju tečajem godine 1894*, 114; *Izvještaj upravnoga odbora i kr. podžupana županije modruško-riječke za vrijeme od 1. siečnja do 31. prosinca 1898*, 184; *Izvještaj upravnog odbora i kr. podžupana županije Modruško-riječke o stanju uprave u županiji za vrijeme od 1. siečnja do 31. prosinca 1907*, 239.

⁶⁹ *Izješće o stanju javne uprave u županiji Zagrebačkoj za godinu 1903*, 108–109.

⁷⁰ Ранка Гашић, „Нови курс” Срба у Хрвајској (Србодран 1903–1914) (Загреб: Српско културно друштво Просвјета, 2001), 241.

⁷¹ Гашић, „Нови курс” Срба у Хрвајској (Србодран 1903–1914), 240.

⁷² *Izješće o stanju javne uprave u županiji Zagrebačkoj za godinu 1907*, 239; Василије Ђ. Крестић, *Грађа о Србима у Хрвајској и Славонији (1848–1914)*, II (1884–1914), № 439–440 (Београд: БИГЗ, 1995), 640–642.

⁷³ *List zemaljske uprave za hrvatsko-slavonsku vojnu Krajinu*, I godina (siečanj do konca prosinca 1872) (Загреб: Knjigotiskarski i litografski завод C. Albrechta, 1873), 124–129; *List zemaljske uprave za hrvatsko-slavonsku vojnu Krajinu*, II godina (siečanj do konca prosinca 1873) (Загреб: Knjigotiskarski i litografski завод C. Albrechta, 1874), *Okružnica u pogledu peciva rakije za godinu 1873*, Загреб, 9. српња 1873, br. 4175, 79–80.

⁷⁴ *Izvještaj upravnog odbora županije Modruško-riječke o svom poslovanju tečajem godine 1894*, 77–78.

да прекомерна употреба, пре свега жестоких пића, води ка „физичкој, моралној и материјалној пропасти порочних”.⁷⁵ После 1900. године учињен је извештај напредак у сузбијању „алкохолне неподопштине”.⁷⁶ Конзумирање лоше ракије је у значајној мери било смањено, али производњи и конзумацији домаће ракије се није могло потпуно стати на пут. Најпопуларније су биле шљивовица, комовица (дроповица), брињевачка (боровница) и шпира. На Кордуну је посебно била омиљена шљивовица, за коју су се специјално култивисали засади сорте шљиве бистрице. Ракију су у већим количинама производили имућнији сељаци, који су је после препродавали трговцима и крчмарима, а ови је мешали са шпиром и тиме кварили њен квалитет, али и обарали цену која је сиромашнима била прихватљива. Шпира је оцењивана као најштетнија ракија. Правила се од мешавине жеста (шпирита) било ког алкохола и воде. Посебно је био популаран шпиритни алкохол марке *фусел*, од кога је прављена шпира која се продавала за 50 до 70 филира за литар. Власти су редовно упозоравале на штетност шпирита, али узалудно, јер су сиромашни посебно били навикнути на шпиритни укус ракије и куповали су је у великим количинама.⁷⁷

За разлику од Војнића и Слуња, у Котару Вргинмост, и уопште у Загребачкој жупанији, производња пића и његова дистрибуција била је под далеко строжом контролом. Случајева патворења или продавања нездравог пића готово да није било.⁷⁸ Спорадични случајеви су готово у потпуности нестали до 1911. године, колико залагањем жупанијских власти, толико и унапредовањем регенерацијом винограда, што је резултирало већом производњом квалитетног домаћег вина.⁷⁹

Закључак

Особености живота Срба на Кордуну, сагледани кроз неколико сегмената свакодневнице могу се без много измена применити и на друге бивше крајишке области. Проблеми су били универзални, и у једнакој мери су тиштали и Србе и Хрвате. Развојачење 1881, иако узето као хронолошка вододелница, није суштински променило живот становника Кордуна. Чини се да је живот после развојачења био унеколико и тежи јер су бивши крајишници били лишени пореских и других повластица које су уживали за време Крајине. На плећа бивших царских војника

⁷⁵ *Izvještaj upravnoga odbora i kr. podžupana županije Modruško-riečke o stanju uprave za vrijeme od 1. siečnja do 31. prosinca 1897*, 115.

⁷⁶ *Izvještaj upravnoga odbora i kr. podžupana županije Modruško-riečke o stanju uprave u županiji za vrijeme od 1. siečnja do 31. prosinca 1899*, 132.

⁷⁷ *Izvještaj upravnoga odbora i kr. podžupana županije modruško-riečke za vrijeme od 1. siečnja do 31. prosinca 1902*, 237–238.

⁷⁸ *Izvešće o stanju javne uprave u županiji Zagrebačkoj za godinu 1896*, 65.

⁷⁹ *Izvešće o stanju javne uprave u županiji Zagrebačkoj za godinu 1911*, 157.

обрушили су се нови намети и нови закони. Сегменти које смо издвојили у истраживању осликавају нам тегобност живота обичних људи који су се и пре и после 1881. борили са сиромаштвом и суровостима крајишког поднебља. Без изгледа на побољшање живота, многи су излаз налазили у исељавању у други далеки свет. Исељавање је на Кордуну и простору Горње Крајине из привременог с краја 19. прерасло у масовну друштвену појаву већ у првој деценији 20. века. Истраживачи се слажу у оцени да је Аустроугарска дала Сједињеним Америчким Државама најбројнији контингент исељеника. Уз постојеће проблеме константно исељавање се додатно негативно одразило на све аспекте живота. У првом реду директно је утицало на полну и старосну структуру становништва. Пописи становника пре развојачења су по правилу евидентирали већи број мушкараца у односу на број жена, док сви пописи после развојачења детектују обрнуту појаву – пораст броја жена у односу на мушкарце. Разлог томе није био већи природни прираштај женске живорођене деце, већ управо масовније исељавање мушког становништва.⁸⁰ Први светски рат је привремено зауставио исељавање и, ироније ради, понукао велики број исељеника да се врате у завичај да буду уз своје породице. У случају српских исељеника за велики број њих повратак није значио долазак на Кордун, већ ратовање на страни Србије у редовима добровољаца, а за преживеле после 1918. године почиње нови-стари живот у новој државној заједници Срба, Хрвата и Словенаца.

⁸⁰ Szabo, „Demografski razvoj srpskog stanovništva u Civilnoj i Vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1851–1880”, 107–134; *Popis žiteljstva od 31. prosinca u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, Kr. zem. statistički ured u Zagrebu 1902*, 7; Биљана Стојић, „Кордун у Великом рату”, у *Грађански рат у Хрватској (1991–1995) : зборник радова*. 14, ур. Милојко Будимир (Београд: Удружење Срба из Хрватске; Србска читаоница "Др Јован Рашковић"; Книн ; Београд : Српско културно друштво „Зора”, 2018, 55–65.